O TRADUCERE MANUSCRISĂ A LUI EUTROPIUS (1841)

DE

V. CRISTIAN

În studierea vieții spirituale a trecutului, cercetarea creațiilor originale este aceea care, îndeosebi, ne poate forma o imagine exactă asupra tendințelor, curentelor și orientărilor manifestate în diferite epoci. Și analiza traducerilor, însă, este utilă pentru precizarea unor aspecte sau distingerea unor nuanțe. Transpunerea unor lucrări în limba proprie nu este, în general, un rod al întîmplării. Selectarea lor se face după anumite criterii și răspunde anumitor necesități, putînd, deci, să ne ofere elemente utile pentru înțelegerea evoluției fenomenului spiritual, mai ales, în anumite momente ale acestuia.

Un asemenea exemplu îl oferă traducerea scriitorilor latini în limba română. Conștiința romanității a determinat la cărturarii noștri un timpuriu și frecvent apel la lucrările anticilor. Studierea în ansamblu a acestui contact ar putea permite o mai bună înțelegere a anumitor trăsături ale culturii noastre în perioada secolelor XVII—XIX, mai ales în legătură cu modalitatea de manifestare a umanismului în țările române. Pentru a fi exactă, însă, o asemenea privire de ansamblu trebuie să fie precedată de analiza unor aspecte particulare, mai ales a acelora puțin sau de fel cunoscute. Este ceea ce ne-am propus să facem, în legătură cu o traducere manuscrisă a lui Eutropius, păstrată la Biblioteca centrală Universitară „Mihail Eminescu" din Iași.

Numele lui Eutropius este binecunoscut în istoriografia noastră. Explicația ne-o oferă lucrarea sa — singura cunoscută, de altfel — *Breviarium Historiae Romanae*. Despre autorul ei nu posedăm decît puține date certe; nu i se cunosc exact nici originea, nici limitele cronologice ale vieții. Din lucrarea sa rezultă însă, în mod sigur, că el a fost însărcinat de împăratul Valens (364—378), în timpul căruia a ocupat și cîteva înalte demnități, să redacteze un rezumat al istoriei romane. Rezultatul este opera amintită, care urma să fie continuată — ne informează autorul, la sfîrșitul ei — cu o expunere detaliată a domniilor lui Valens și Valentinian.

Epoca în care scrie Eutropius nu este prea favorabilă scrierilor istorice. Decăderea generală a imperiului roman a antrenat și o decădere a istoriografiei. Epoca unor scriitori de talia lui Titus Livius sau Tacitus trecuse de mult. Cei care se interesează acum de istorie se limitează, în general, cu excepția lui Amianus Marcellinus, la simple rezumate ale lucrărilor acestora. Scrise adesea din dispoziția împăraților, aceste rezumate nu prezintă nici un semn al independenței de gîndire. Sub toate raporturile, deci, ele oglindesc mediocritatea în care ajunsese istoriografia romană în secolul al IV-lea.

Scrisă într-un asemenea moment, opera lui Eutropius nu se putea ridica la un nivel prea înalt. Rezumatul său este corect și conștiincios, dar rămîne, totuși, un rezumat. Chiar titlul original, *Breviarium ab urbe condita*, ilustrează influența lui Titus Livius. Doar în ultima parte a lucrării, referitoare la timpuri mai apropiate de ale sale, Eutropius intervine cu considerații proprii, fără a depăși însă limitele unei stricte prudențe.

Dacă, raportată la predecesori, *Breviarium Historiae Romanae*, apare ca mult inferioară, ea prezintă, în schimb, incontestabile avantaje în raport cu operele contemporane. Acestea din urmă, privind, de obicei, perioade mult mai restrînse, erau pline de inexactităţi şi constituiau, adesea, simple apologii ale unor împăraţi. Aceste defecte sînt eliminate, în general, în sinteza sobră a lui Eutropius. Aceasta prezintă, apoi, o superioritate incontestabilă în ceea ce priveşte stilul. Evident, limba unui scriitor din secolul al IV-lea nu mai putea fi latina clasică; Eutropius o mînuieşte totuşi cu precizie şi siguranţă, apropiindu-se de marile modele de la începutul Imperiului, dacă nu prin eleganţă, atunci prin concizie şi simplitate [1].

Datorită elementelor menţionate, opera lui Eutropius s-a bucurat de o largă răspîndire. Încă din antichitate el a avut imitatori; mai tîrziu, sinteza sa a apărut cărturarilor medievali ca o cale comodă şi rapidă de cunoaştere a istoriei romane. Ea a fost însă mult alterată, mai ales de Paul Diaconul, care i-a modificat stilul şi a adăugat alte şase cărţi celor zece originale [2], intercalînd-o în compilaţia sa *Historia Miscella*. Sub această formă, alterată, a circulat apoi lucrarea lui Eutropius, căreia Renaşterea i-a asigurat o mai largă circulaţie, prin cîteva ediţii succesive, începînd din 1471 [3]. Abia în 1828, s-a realizat de către Weise, prin ediţia de la Leipzig, o primă restaurare a textului primitiv.

Relativ larga circulaţie a lucrării lui Eutropius a facilitat cunoaşterea ei şi de către istoricii români. Aceştia aveau însă şi un motiv mai important de a o cerceta. *Breviarium Historiae Romanae* este una din puţinele lucrări antice care se referă la stabilirea romanilor în Dacia; de altfel, unele informaţii referitoare la această problemă le întîlnim numai aici. Iată de ce, Eutropius constituie un izvor care nu poate fi neglijat atunci cînd se cercetează originile poporului român.

Pentru prima dată, Eutropius este pomenit de Miron Costin, printre sursele menţionate în *Poema polonă* şi *De neamul moldovenilor* [4]. După cum s-a observat însă, cărturarul moldovean nu-i utilizează direct opera, ci o cunoaşte prin intermediul lucrării lui Toppeltin, *De origine et occasus Transsylvanorum (Lyon, 1667)* [5]. Şi Constantin Cantacuzino îl aminteşte sub forma Eftropie, dar citînd din Martin Cromer [6]. În schimb, în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, D. Cantemir îl utilizează pe Eutropius cu toate informaţiile sale asupra subiectului, dînd de mai multe ori citate din opera istoricului antic [7]. Mai tîrziu, P. Maior îl utilizează şi el, prezentînd pasajele care îl interesau, atît în latineşte cît şi în traducere [8].

Devenit familiar istoricilor români, Eutropius apare ca cel mai indicat atunci cînd se face încercarea primei prezentări a istoriei romanilor în limba română, cu atît mai mult cu cît dimensiunile sale erau rezonabile. Propunîndu-şi, în 1821, să prezinte istoria „prestrăluciţilor strămoşi" în „Biblioteca românească", Zaharia Carcalechi ne informează că „voi urma isvodul Istoriei lui Eutropius cel în Veneţia la anul [...] 1521 prin Aldus tipărit" [9], deci după textul alterat, care începea cu timpurile mitologice. Traducerea se opreşte însă la moartea lui Romulus. Cînd „Biblioteca românească" va fi reluată, în 1829, în noua încercare de prezentare, de astădată mai amplă, a istoriei romanilor, Eutropius nu va mai fi folosit decît ca unul dintre

---

[1] G. Popa-Liseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, t. X, Bucureşti, 1936, p. 11.

[2] *Ibidem*, p. 14—15.

[3] *Notice sur Eutrope*, în *Suétone. Les écrivains de l'Histoire Auguste. Eutrope. Sextus Rufus*, publiées sous la direction de M. Nisard, Paris, 1865, p. 818.

[4] M. Costin, *Opere*, Bucureşti, 1958, p. 220; 244.

[5] P. P. Panaitescu, în M. Costin, *op. cit.*, p. 279.

[6] *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961, p. 32.

[7] D. Cantemir, *Opere*, X, Bucureşti, 1901, p. 54, 83, 123, 129 etc.

[8] P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834, p. 3; 10, 11, 18, 19, 22, 23, 27.

[9] „Bibliotecă românească"... întocmită prin Zaharia Carcalechi, partea I, Buda, 1821.

izvoare [10]. Abia în 1916, *Breviarium Historiae Romanae* va vedea, în traducere românească, lumina tiparului, prin grija lui G. Popa-Lisseanu.

Cu mult timp însă înaintea acestei date, în 1841, lucrarea lui Eutropius a cunoscut o primă traducere, rămasă în manuscris [11]. Autorul acestei traduceri, D. Stoica, ardelean de origine [12], este, începînd din 1840, profesor de limba și apoi de literatura latină la Academia Mihăileană [13]. Fără a face parte dintre marile personalități ale Iașului de la mijlocul secolului trecut, el se încadrează, totuși, acelei categorii de intelectuali care, prin munca lor conștiincioasă, adeseori migăloasă, au asigurat buna instruire a mai multor generații, chiar dacă, uneori, au trebuit să lupte cu dificultăți materiale [14]; manuscrisele sale, păstrate la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" din Iași, o dovedesc.

Aceste manuscrise au fost redactate în întreaga perioadă a activității sale de profesor de latină și ele sînt legate exclusiv de profesiunea sa. Este adevărat că primul dintre ele se referă la un alt domeniu, chiar dacă este scris în limba latină [15]. Acesta însă pare să fi fost copiat după un model străin, înainte de a funcționa la Academia Mihăileană (la sfîrșit poartă data 9 mai 1940). După încadrarea ca profesor, prima sa acțiune este amintita traducere din Eutropius. În continuare, el întocmește un fel de crestomație latină [16] și redactează un dicționar latin-român [17]. Probabil, tot în această epocă a redactat și alte lucrări, menționate în prefața Dicționarului care nu ni s-au păstrat însă.

După o perioadă de mai redusă activitate, cel puțin așa cum rezultă din informațiile de care putem dispune, munca sa ca autor de materiale didactice este reluată. Din 1863 avem o gramatică latină [18], cu trei anexe [19], dintre care ultima un compendiu al istoriei literaturii latine. Subiectul este reluat într-un manuscris din 1868 [20], care este, după toate aparențele, o simplă traducere. Din același an, în care D. Stoica își încetează activitatea didactică, sînt datate două manuale de retorică [21] și poetică [22], care fuseseră predate însă din 1865, după programa analitică în vigoare. În sfîrșit, să mai menționăm un manuscris din 1867, referitor la Tacit [23], care constituie, probabil, textul unei conferințe, ținută însă într-un stil cît se poate de didactic.

Traducerea lui Eutropius este realizată, deci, de un om cu o relativ vastă activitate. *Scurtă istorie romană* constituie un manuscris 39/26 cm, compus din 36 de

---

[10] „Bibliotecă românească", nr. 9, 1834, p. 25.

[11] *Scurtă istorie romană a lui Flavie Eutropie*, tradusă de D. Stoica la anul 1841; Biblioteca centrală universitară „Mihail Eminescu" din Iași (în cont. B.C.U.I.), Ms. VI—62, 36 f.

[12] V. A. Urechia, *Istoria scólelor*, II, București, 1892, p. 240.

[13] B.C.U.I., Ms. III—40, f. 1. Vezi și V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 320.

[14] În 1842, D. Stoica este, împreună cu alți profesori ai Academiei, semnatarul unei petiții reclamînd plata lefilor întîrziate; V. A. Urechia, *op. cit.* II, p. 225.

[15] *Theoria statisticae*, B.C.U.I., Ms. IV—43, 80 f.

[16] *Historia universalis a Revolutione Gallica usque 1830*, 1842, B.C.U.I., Ms. IV—48, 38 f. În afară de această istorie, din care lipsește începutul, manuscrisul mai cuprinde un fragment privind India și conflictul anglo-francez de aici din anii 1739—1766; răscoala coloniilor engleze din America de Nord; o scurtă istorie literară de la egipteni la Kant și o istorie a descoperirilor lui Cook.

[17] *Dictionariu manual latino-românesc*, 1844, B.C.U.I., Ms. IV—47, 2 + 360 f.

[18] *Gramatica latină*, 1863, B.C.U.I., Ms. III—12, 169 f.

[19] B.C.U.I., Ms. III—12: 1. *Prosodia adecê accentul* (f. 170—192); 2. *Abreviaturile, cumpenele* (greutățile), *măsurile, moneta și calendariul roman* (f. 192—201); 3. *Compendiul Istoriei literaturei latine* (f. 202—278).

[20] *Istoria literaturei latine*, 1868; B.C.U.I., Ms. III—9.

[21] *Retorica*, B.C.U.I., Ms. III—40, 2 + 54 f.

[22] *Poesia*, B.C.U.I., Ms. III—8, 3 + 52 f.

[23] *Tacitu et scriptele lui*, B.C.U.I., Ms. III—44.

foi, din care primele două pagini conțin prefața traducătorului. Textul traducerii este scris cu caractere chirilice, prezentînd numeroase corecturi ulterioare. Prefața a fost scrisă mai tîrziu, la 25 mai 1849, cu litere latine, într-o ortografie personală.

În prefață, D. Stoica explică motivele care l-au determinat să transpună în limba română lucrarea lui Eutropius. Unul din aceste motive îl constituie lipsa unor traduceri din clasicii latini. După cum rezultă dintr-o altă informație a sa, el intenționa o acțiune mai largă în această privință [24]. Faptul că a început cu Eutropius este justificat prin aceea că „stilul lui pentru incepêtori este foarte ushor shi capabilŭ ne fiind obscurŭ". Un alt motiv este acela că „mai vechiu de cêt acesta care au descrisŭ faptele Romanilor și bătăliile lor cu Dacii, din preună cu așezarea coloniilorŭ Romane în Dacia, adecă în pămenturile aceste (din care și noi Romănii ne deducemŭ) nu este". Afirmația nu este corectă, în privința considerării lucrării lui Eutropius ca prim izvor, sub raport cronologic, pentru această chestiune; valoarea documentară a scrierii este însă reală și asupra acestui aspect D. Stoica va reveni și în compendiul istoriei literaturii latine [25]. De altfel, profesorul de limbă și literatură latină, insistă în repetate rînduri asupra latinității limbii și poporului român; daco-romanii, subliniază el, în mod cît se poate de limpede, sînt „Romani din Dacia". D. Stoica se încadrează, astfel, într-un curent mai larg, cu vechi tradiții și încă puternic în epocă, orientare pe care originea sa transilvană nu putea decît s-o accentueze. Ca și alți contemporani, întîlnim la el convingerea că, dacă limba latină are, în general, un rol important în cultivarea popoarelor moderne, ea este cu atît mai necesară românilor, descendenți direcți ai romanilor.

Sub raportul metodei, trebuie să observăm că traducerea este efectuată după cea mai bună ediție cunoscută în acel moment, aceea a lui Weise din 1828, pornind de la aceasta se realizează, apoi, edițiile cele mai bune, pînă în momentul publicării lui Eutropius de către Droysen, în „Monumenta Germaniae Historiae". De altfel, D. Stoica este un bun cunoscător al culturii germane, care îi oferă modelul și altor scrieri ale sale [26].

Stilul traducerii este, în raport cu momentul, corect. Autorul ei a desfășurat o muncă migăloasă, evidentă, mai ales, în fragmentele referitoare la istoria noastră veche, unde procedează la numeroase corecturi. Notele explicative sînt puțin numeroase. D. Stoica precizează că aceste note se vor înmulți corespunzător în momentul în care „va cere trebuintia ca sê se tipáreascê".

Publicarea traducerii nu s-a realizat, totuși, probabil din cauza dificultăților financiare amintite și datorită insuficienței spațiului tipografic din acea vreme. Ea a avut, astfel, soarta majorității scrierilor sale, din care nu a fost publicată decît Gramatica latină [27]. Destinate activității școlare, lucrările sale aveau menirea să ajute munca didactică directă, ele fiind, probabil, după metoda vremii, copiate de către elevi. Traducerea lui Eutropius a fost, presupunem, folosită pentru o lectură paralelă, bilingvă.

Traducerea lui Eutropius, în 1841, nu constituie decît un simplu episod, fără o valoare spectaculară, din evoluția culturii române în prima jumătate a secolului trecut. Asemenea episoade, reunite, au permis însă puternica efervescență spirituală din epoca pașoptistă, în care un rol important a continuat să-l aibă ideea latinității, care explică, în bună parte, tendința de a apela la clasicii latini.

---

[24] B.C.U.I., Ms. IV—47 (Introducerea nepaginată la *Dicționarul manual latino-românesc*).

[25] B.C.U.I., Ms. III—12, f. 373.

[26] Amintitul Dicționar a fost lucrat după Scheller.

[27] V. A. Urechia, *op. cit.* III, p. 122, 219. Se pare că D. Stoica a perfecționat mult această gramatică, publicată în 1853. Încă în 1838, el este indicat ca autor al unei gramatici latine (ca și a unei gramatici latine elementare cu un lexicon de 10 000 cuvinte și a unui lexicon latin-român), manuscrisă, care era utilizată în Academia Mihăileană. Este posibil ca aceasta să fi fost o simplă traducere, așa cum sînt numeroase cazurile în epocă. *Ibidem*, II, p. 57.